

IFJ. BIBÓ ISTVÁN

A naiv Bibó aktualitása. Az ÁJK Állam- és Jogelméleti Tanszéke által szervezett „Bibó István, az államtudós és államférfi” c. konferencián 2011. november 26-án tartott előadás szerkesztett szövege

Két dolgról szeretnék beszélni: Bibó István naivságáról és aktualitásáról. Ez a kettő számomra azért tartozik szorosán össze, mert meggyőződésem, illetve tételtem az, hogy lényegében ugyanazért aktuális, amiért, ami miatt – bíráló, mentegető vagy megértő hangszíval – naivnak szokás nevezni.

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy nem azért választottam, illetve fogadtam el ezt a témát, mintha cáfolni akarnám a naivitását állító véleményt, vagy mindenáron küzdeni szeretnék a gyakran benne rejlő lekezelő minősítés ellen. Egy ilyen küzdelem három okból is értelmetlen volna.

1. Először azért, mert Bibó Istvánnál nagyrészt tudatos és vállalt naivságról van szó. Ide kívánczik a tegnap Gyarmati György által idézett részlet a Révai Andrásnak Londonba írt leveléből, amelyben A nemzetközi államközösség benuitsága c. műve angliai megjelentetéshez kérte ottani barátai tanácsát és segítségét, 1968-ban. A mű a ciprusi válság kapcsán a nemzetközi területi-etnikai viták megoldására nemzetközi politikai döntőbírósi gyakorlat kialakítását javasolta, s ennek lehetőségeit és akadályait, elvi és gyakorlati kérdéseit járta körül. ... Bibó István ezt írja róla Révai Andrásnak: *„UNO-köröknek írtam, annak a diplomata és funkcionárius egyvelegnek, melynek körében valamiféle UNO-közvélemény kialakul. Tudom, hogy a világ összes közvéleményei közül ez talán a leglazább és legtörékenyebb valami, tudom, hogy évenként ezrével és ezrével adresszálnak hozzá naivabbnál naivabb műveket, s tudom, hogy az én művem is végsőleg naiv; naiv úgy, ahogyan naivak voltak 1945-46-os cikkeim, melyekkel Nagy Ferencnek és Rákosinak magyaráztam, hogy mit kellene tenniük, ha eszük volna, s naivak voltak 1956-os tervezeteim, melyekről tudhattam, hogy senkinek sem kellenek. De ha mégannyira tudhattam és tudom, hogy az ilyenféle művekben rejlő belső igazság csak nagyobb időkifutásban érvényesülhet, mégis közvetlenül ezeket az írásokat az a nem tudom, milyen kevés hányadnyi eshetőség élteti és íratja, hogy hátha ott és akkor hatnak, amikor és ahová íratnak. Minthogy ez a szenvedélyes igyekezet íratja és íratja tovább velem ezt a művet, bevallom, hogy lepereg rólam minden okos beszéd, mely ennek kilátástalanságát igyekszik bizonyítani.”*¹

2. Másodszor azért, mert én ezt a naivitást direkt szeretem és tisztetem, és lényegesen kisebb hatókörömben magam is igyekszem gyakorolni; továbbá mert ez a naivítás nála egy lényegű azzal, amit Szabó Zoltán „megátalkodott jóhiszeműség”-nek nevez, és közel áll ahhoz, ami miatt ugyanő „a legtürelemesebb magyar” kitüntető címet adományozta apámnak – és ezeket ugyancsak kifejezetten szeretem; akkor pedig miért küzdjek ellenük?²

¹ Levél Révai Andrásnak, in Bibó István: Válogatott tanulmányok IV. kötet, Bp. 1990 253. - Az emlegetett mű: A nemzetközi államközösség benuitsága és annak orvosságai. Uo, 283-682.

² Persze a megátalkodott jóhiszeműségnek is van határa, amelyet Bibó István olykor tényleg átlépett. Maga mondta valamikor a hatvanas években: szégyelli, hogy Lenint és Sztálint realistáknak nevezte, mert „a diktátor mindig a

3. Harmadszor pedig az életmű, azaz a tettek és szövegek megállnak a saját lábukon: korrekt és tisztességes vitatást és kritikát elbírnak, a hátsógondolatos, szándékosan félreértő vagy lejárató szándékú vitatás pedig úgyis kicsorbult rajtuk. Természetesen nem örülök, amikor egy ilyenfajta vélemény fölényes, elnéző, lekezelő vagy mentegető hangsúllyal fogalmazódik meg, ellenvéleményem is van, – de alapjában véve ilyenkor is jó érzés tapasztalni, hogy az életmű egészében nem szorul védelemre.

Kik hogyan és mennyire tartják naivnak?

Sokan úgy látják, feltétlen tisztelői közül is, hogy Bibó István 1944-45-ben illúziókat táplált a Szovjetunió, illetve a kommunisták magyarországi szándékaival kapcsolatban³, vagy hogy naivul „mélységesen meg volt győződve arról, hogy az erkölcsi rend nemcsak szükséges feltétele egy élhető világnak, hanem jelen is van a világban, s nincsen olyan erő, amely ezt a rendet tartósan alámoshatja”⁴. És vannak megmagyarázhatatlan vagy szinte szándékosnak tűnő félreértők vagy ki tudja, mit miért gondolok fiatalkori barátai és jól ismerői között is⁵. „Mert a politikában nem lehet hazudni, mondja Bibó. Uramisten. Ma egy hatéves gyerek nem hiszi azt, hogy a politikában nem lehet hazudni” – mondja Kosáry Domokos⁶. Bibó István azonban a szlogenként idézett helyen⁷ nem azt mondja, hogy a politikában *lehetetlen* hazudni, hanem azt, hogy a politikában a hazugságra épített konstrukciók előbb-utóbb a hazugság következtében zavarba jönnek, válságba kerülnek, sőt össze is omlanak, többnyire igen dicstelenül, mivel a hazugság – és a hozzá való ragaszkodás – a valósággal való viszonyt rontja meg, és ebből általában baj szokott következni. Nem tudom elképzelni, hogy Kosáry ne értette volna meg az idézett mondat szövegkörnyezetéből, hogy Bibó István **ezt a gondolatot állítja**. Az nem baj, ha nem ért egyet vele, de miért nem ezzel a gondolattal vitatkozik?

Bibó Istvánt tehát azért szokás naivnak minősíteni **általában**, mert politikai tevékenységében is erkölcsi elveihez tartotta magát, és politikai publicisztikájában szinte teoretikus meggyőződéssel hangoztatta, hogy „a demokrácia és a közvélemény uralmának korában az elvi és erkölcsi politika az egyetlen lehetséges politika, de egyúttal a leggyümölcsözőbb reálpolitika is”⁸ **Konkréten** pedig – ahogy már említettem – azért, merthogy

legsötétebb idealista”. Ezzel a megjegyzéssel valószínűleg A magyar demokrácia válsága c. cikkének következő mondatára utalt: „A kommunizmus mai helyzete azonban radikálisan más, és lenini vagy sztálini méretű realitásérzék kellene a megragadásához”. (Bibó István: Válogatott tanulmányok, II. 1945-1949. 25.) És erősen önkritikus megjegyzést fűzött három 1947-es cikkéhez is (A koalíció válaszüton, Összeesküvés és köztársasági évforduló, Válság után - választás előtt) abban a listában, melyet összegyűjtött munkái svájci kiadásának előkészítése során küldött Szabó Zoltánnak 1978-ban: „E három cikk felvétele a szerkesztő ítéletére van bízva. Az utóbbi kettőben a szerző azzal, hogy „megátalkodott jóhiszeműségét” odáig feszíti, hogy az összeesküvést elfogadja összeesküvésnek - amiből csak foszlányok voltak meg -, nagyon közel kerül a hülyeséghez, annak ellenére, hogy e két cikkben is vannak időtálló részek...”

³ Debreczeni József: Előszó, in: Bibó-breviárium, szerk. Debreczeni József, Bp, 2011, 20.

⁴ Vajda Mihály, <http://mozgovilag.com/?p=860>.

⁵ Ortutay Gyula, Bibó István szegedi gimnáziumi osztálytársa, azóta jó ismerője 1957 június 11-én ezt jegyzi naplójába az 56. október-novemberi napokban készített feljegyzései alapján, Dobi István november 14-i elbeszélésére hivatkozva: „szegény Bibó Pisti komikus politizálása”, másutt ugyanerről: „Bibó Pisti siralmas politizálása az utolsó éjszakán és 4-én reggel...nagy tehetségű, tiszta jellemű férfi, elképesztően naív”. (Ortutay Gyula: Napló 2., 1955-66, Bp. 2009.140, 142)

⁶ Kosáry Domokos, in: Kortársak Bibóról, Előadások a Bibó István Szakkollégiumban, Bp, 2008, 23.

⁷ „Az általánosan elterjedt ellenkező nézettel szemben le kell szögeznünk, hogy **a politikában hazudni nem lehet**. Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat **mondani**, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai **programot** felépíteni. (Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutács magyar történelem, in: Válogatott tanulmányok II. 1945-1949, Bp. 1986, 590.)

⁸ Bibó István: Emlékirat – Magyarország helyzete és a világhelyzet. In: Válogatott tanulmányok, IV. Bp, 1990, 216.

1944-48 között és 1956-ban illúziókat táplált a kommunista pártnak, illetve a Szovjetuniónak Magyarországgal kapcsolatos szándékai iránt. E vélemények szinte kizárólag a politikai publicisztika műfajába tartozó írásaira hivatkoznak, melyek közül azt az alighanem legkorábbinak számító, és talán a legnaivabbnak tűnő, 1944-es szöveget szeretném szemügyre venni, mely kéziratban maradt ránk, és Bibó István halála után többször is publikálva „Békeajánlat” címmel lett ismertté⁹. Szövege a következő¹⁰:

[Békeajánlat-fogalmazvány, 1944 nyara]

Néhány hónapja, hogy a magyar történelem legszégyenletesebb eseménye lezajlott: 1944. március 19-én Hitler kicsalta a magyar állam fejét és a magyar hadsereg vezetőit Németországba, s ezalatt tolvajmódra megszállotta Magyarországot. Hiába gondoltak egy napig az ország vezetői ellenállásra, hiába csapkodta Horthy Miklós az asztalt, hiába nem akart kormányt kinevezni: végül mégis odaadta a nevét és aláírását a mai bábkormány kinevezéséhez, melyben sikerült kilenc svábon s egyéb nemzetiségűn kívül egyetlen renegát magyart is megnyerni. Azóta Hitler pribékjei azt csinálnak itt, amit akarnak: azt fognak el, akit akarnak, azt gyilkolnak meg, akit akarnak és azt rabolnak el, amit akarnak. Leplombált vagonokban ezrével viszik el a zsidókat: asszonyokat, gyermekeket, aggastyánokat, válogatás nélkül a lengyelországi tömegsírok és hullagytarak felé, a zsidóvagyonot pedig hordják ki az országból. Amit elvittek, azt soha többé vissza nem kapjuk, de a felelősség, az a miénk marad azokért a szörnyű tömeggyilkosságokért, amiket ők és itteni bérenceik elkövetnek.

Tehetetlenül kell nézniünk, hogy a magyar fiatalságot ágyútölteléként viszik hiányos felszereléssel a németek veszett háborújába, és a németek éhínséget és szegénységet zúdítanak országunkra azzal, hogy utolsó percben rettenetes bukásuk és összeomlásuk előtt még megeszik a magyar kenyeret, és kihordanak az országból mindent, ami a magyar nemzeti vagyonból mozgatható. Hogy mindez megtörténhetett, annak egyetlen oka van, s ez a magyar úriembereknek a magyar munkásságtól való szörnyűséges és esztelen félelme. Nem merték megkockáztatni az ellenállást, mert nem merték megkockáztatni, hogy ebben az ellenállásban a magyar munkásság szerephez, sőt főszerephez jusson. Ez a félelem aljasította le a kormányzót oda, hogy a mai kormánynak csúfolt bandát hóhérlegény államtitkáiraival együtt kinevezze, ez a félelem vitte bele a magyar hadsereg tisztikarát az ellen nem állásba, ez a félelem teszi kezessé vagy legalábbis passzívvá a magyar tisztviselői kart. Hiába mondjuk, hogy a németeknek a magyar úriemberek iránti udvariassága csak addig tart, amíg szükségük van ránk, de német győzelem esetén a legszörnyűbb szolgátság várt volna ránk, mely semmiben sem különbözött volna a csehek és lengyelek sorsától, hiába mondjuk, hogy a hitlerizmus egy végső örületbe esett, vesztét érző, mániákus mozgalom, mellyel szemben Európa minden ép és egészséges erkölcsi és társadalmi tényezője, minden igazi nemzeti, keresztény, polgári és szocialista erő együtt harcol, hiába mondjuk, hogy a németek ezt a háborút elvesztették és magukat sem tudják megvédeni, semhogy minket megvédenének, hiába mondjuk, hogy ma minden magyar erőnek azon kell dolgoznia, hogy gyengítse a magyarságnak is rabigát készítő német katonai erőfeszítéseket és megghiúsítsa azt a tömegmészárlást, melyet a hitleristák kikerülhetetlen bukásuk előtt még Magyarországon is rendezni akarnak, minderre egy a felelet: igaz, viszont

⁹ MTA Könyvtárának kézirattára, Ms 5109/225-226. Először Szilágyi Sándor közölte a Kritika 1983. 12. számában

¹⁰ Az előadás alkalmával némi rövidítéssel olvastam fel, itt a teljes szöveg szerepel.

orosz győzelem esetén jön a bolsevizmus, jön a zsidók bosszúja és minden nadrágos embert tarkón lőnek. A magyar értelmiség, az ún. keresztény középső osztály elhiszi ezt a rémjesét, mert nem ismeri a szocializmust és nem ismeri a magyar baloldali munkásságot. Nem tudja azt, hogy a szocializmus nem a zsidók győzelme a keresztények felett, hanem a kizsákmányoltaké a kizsákmányolókaté. S nem ismeri a proletárt cselédekén kívül s nem tudja, hogy a magyar munkásságnak a magyar jövő számára egy széles, bátor, nagylelkű és nagyvonalú terve van

Ennek a jövőnek a kiépítésében döntő jelentőségű, hogy a magyar értelmiség, mely túlnyomó többségében ma is kevés fizetésből, nehezen és becsületesen élő emberekből áll, s amelyet mind erkölcsi felfogása, mind anyagi helyzete, mind érdekei arra utalnak, hogy a magyar munkássággal és a magyar parasztsággal csináljon egy politikát, meg tud-e szabadulni a magyar munkásságtól való ostoba félelmetől. Mert ha meg tud szabadulni, akkor – a hivatali apparátus révén, melyet kezében tart – azonnal döntő szerepet kap a németek elleni magyar nemzeti ellenállásban. Abban a percben, amikor a magyar közhivatalnoki kar megszűnik a Hitler zsoldosai által kikényszerített ocsmányságokat "rendeletek"-ként tisztelni és végrehajtani, s elkezd kezére járni azoknak, akik a németek elleni aktív harcot vállalják, akkor a munkásság és a parasztság meg fogja találni a módját annak, hogy égővé tegye a talajt a németek és bérenceik számára. Ez a németellenes magyar ellenállás pedig előfeltétele annak, hogy az új Európában, melyet nem a hitlerista asszony- és gyermekgyilkosok, hanem Európának a hitlerista zsarnokság ellen bátran felkelő népei fognak felépíteni, Magyarországnak is meglegyen a maga méltó helye.

A magyar baloldali munkásság elhatározta tehát, hogy megpróbálja feloldani a magyar középosztály okatlan és alaptalan félelmeit és

BÉKEAJÁNLATOT

tesz a magyar középosztálynak, egyenként megmondva, hogy az egyik oldalon mit várhat a magyar középosztály a magyar munkásság által tervezett magyar jövőtől, a másik oldalon pedig mit vár a magyar jövő a magyar középosztálytól.

A mm¹¹ politikai hatalomra tör és szocialista államot akar, azonban nem tör kizárólagos hatalomra, nem akarja a proletariátus diktatúráját, hanem együtt akar kormányozni mindazokkal az erővel, melyek a zsarnokságnak, embertelenségnek és rabszolgatartásnak a hitlerizmusban megtestesült szörnyű erői ellen készek az együttes harcra,

viszont a magyar középosztálynak tudatában kell lennie annak, hogy az együttes harc és a magyar jövő intézésében való részvétel nem arra ad jogot neki, hogy megpróbálja az úriember kiváltságait és előnyeit fenntartani, hanem arra, hogy a maga kiváltságolt helyzetének az ésszerű és emberséges felszámolására idóllózzon és átmenethez jusson.

A mm az úri osztállyal szemben semmiféle kollektív bosszúra nem készül és – noha ma teljesen együtt érez a vérig sanyargatott zsidósággal – nem fog kollektív bosszúra lehetőséget adni a zsidóknak sem,

¹¹ mm = magyar munkásság

a mk¹² viszont mondjon fel minden szolidaritást azokkal a tagjaival, akik a német uralmat tettelesen kiszolgálják s a németek gyilkosságaihoz és rablásaihoz segítséget nyújtanak.

A mm teljesen és tökéletesen fátyolt borít mindenféle üldöztetésre és szenvedésre, melyet 1944. március 19-e előtt akár egyesektől, akár hatóságoktól szenvedett,

viszont senki se számítson kíméletre, aki 1944. március 19-e után politikai szerepet vállal, rendeleteknek nevezett gyilkosságokat és rablásokat végrehajtani segít és a német uralmat bármi módon kiszolgálja.

A mm tudomásul veszi a mk-nak hm¹³ iránti tiszteletteljes érzelmeit, s nem óhajt hm-mel szemben személyes felelősségre vonást gyakorolni, hanem a törvénynek megfelelően ezt minisztereivel szemben fogja megtenni.

a mk-nak viszont tisztában kell lennie azzal, hogy hm azzal, hogy 1944. március 19-én nem adta meg a jelet a nemzeti ellenállásra, a magyar politikában való szereplését befejezte.

A mm ugyan nem érti azt a tiszteletet, mellyel a mk a konzervatív, úri Magyarország egyes képviselőit még ma is körülveszi, mindamellet a legteljesebb békességben óhajtja ezeket a tisztességben megöszült öreg urakat hagyni, feltéve természetesen, hogy 1944. március 19-e után korrekt és magyar módra viselték magukat,

viszont a mk hagyjon fel azzal, hogy ezeknek az öreg uraknak elcsépelte szólamait, csődbe jutott politikai bölcsességeit figyelemre méltatja.

A mm kész arra, hogy a hitlerista sáskahad kitakarodása után a magyar állami élet és a formai jogfolytonosság onnan folytatódjék, amikor Magyarországon az alkotmány, a törvények uralma és a jogrend megszűnt, vagyis 1944. március 19-étől,

ez azonban semmiképpen sem jelentheti annak a rendszernek a visszajövetelét, mely a magyarságot 1944. március 19-éhez juttatta, és semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a gyáváknak és talpnyalóknak az a gyülekezete, mely még ma is magyar parlamentnek csúfolja magát, a magyar nép szabad, demokratikus képviselőit szemben népképviselőként szerepelhessen.

A magyar munkásság nem óhajtja az 1919-es proletárdiktatúra szereplőit újból politikai szerephez juttatni,

de a mk is tegyen le még a gondolatáról is annak, hogy a grófokat és a dzsentrit még egyszer politikai lehetőségekhez juttassa.

A mm minden erejével ellene szegül annak, hogy Magyarország tartós szovjetorosz vagy bármi más megszállás alá kerüljön vagy pláne a Szovjetunióba bekebeleztesse. Komoly reménye is

¹² mk = magyar középosztály

¹³ hm = Horthy Miklós

van reá, hogy ez nem fog bekövetkezni, mert ígérete van arra, hogy ha a magyarság képes lesz magának szabad, demokratikus magyar kormányt felállítani, akkor a háború befejezése után megszállás nem lesz,

a mk azonban tegyen le arról az ostoba elképzelésről, hogy valamiféle angol-orosz ellentét segítségével az angolok védelmét fogja élvezni az oroszokkal szemben, és vegye tudomásul azt a tényt, hogy a jövő kialakításában a Duna-medencében a Szovjetuniónak döntő szava lesz, s – ha értelmes politikát folytatunk – a béketárgyaláson a Szovjetuniótól többet várhatunk, mint bárki mástól.

A mm minden erejével és erején felül is rajta lesz, hogy Trianon ostoba területi rendelkezései ne ismétlődjenek meg, a magyar véreink idegen uralom alá ne kerüljenek; különösen mozgósítani akar minden erőt az erdélyi magyarságnak a magyar állam keretében való megmaradása érdekében,

a mk viszont egyszer s mindenkorra tegyen le az ún. területi integritásról, mely gyakorlatilag annyit jelent, hogy uralkodni akar olyan népek felett, akik ezt nem kívánják, mert ennek döntő része volt abban, hogy a németek a maguk veszített háborújába be tudtak ugratni bennünket.

A mm-nak esze ágában sincs megismételni azokat az idétlenségeket, melyeket az 1919-es Tanácsköztársaság a magyar nemzeti színek, jelvények és a magyar múlt megbecsülése ellen elkövetett,

a mk viszont legyen tisztában azzal, hogy ami ma folyik, az a magyar múlt legszentebb hagyományainak a lábbal taposása és a magyar becsületnek világraszóló mocska, s hogy ma a magyar múltat és a magyar becsületet nem a baloldali munkásságtól, hanem Hitlertől és magyarországi pribékjeitől kell féltetni.

A mm tiszteletben tartja a vallást, az egyházat, az egyházak papjait, a papi élethivatást és a vallás szabad gyakorlását; ellenségesség és előítélet nélkül kívánja mérlegelni az egyházak állami segélyezésének és a felekezeti iskoláknak a kérdéseit, és teljes előzékenységet akar tanúsítani a szegény papság szociális, jóléti és nyugdíjkérdéseiben,

viszont a magyar középosztály ne azonosítsa a vallás ügyét az egyházi nagybirtok ügyével és az egyházak hátvédjét kihasználó politikusok ügyével, s ne próbálja kijátszani a magyar munkásság harcok mozgalmával szemben a különféle keresztény munkásszervezeteket.

A mm a legnagyobb készséggel együtt akar működni a magyar tisztviselő-társadalom fizetési és jövedelmi viszonyainak a rendezésében, megjavításában és törvényes garanciákkal való körülbástyázásában,

viszont a magyar tisztviselői kar ne képzelje a tisztviselői állapotot családi hitbizománynak, és sürgősen építse le azokat a válaszfalakat, melyek a fogalmazókat a segédhivataliaktól s mindkettőt az altiszt kartól elválasztják.

A mm nem tartja a forradalom szükséges velejárójának az utcai közbiztonság tartós megszűnését, nadrágosok és kalapos nagyságák utcai inzultálását, s mindazt, amitől a mk az általa elképzelt "kommunizmus"-ban a legjobban fél,

viszont a mk-nak meg kell szoknia, sőt már most elő kell segítenie, hogy az az alázatos viselkedés, melyet a szegény emberektől elvárt és megkövetelt, megszűnjék.

A baloldali magyar munkásság központi vezető bizottságának nincs egyetlen zsidó tagja sem; nem azért, mintha a mm osztoznék a faji örület pusztító ostobaságában, hanem azért, mert tisztában van azzal, hogy Magyarországot a szabad, demokratikus fejlődés útján csak a magyaroknak maguknak az erőfeszítése indíthatja el,

a mk viszont minden erejével szegüljön ellene a zsidóüldözésnek, mindenfajta faji örületnek s mindannak az aljasságnak és embertelenségnek, melyeket ma a faji örület nevében elkövetnek s még el akarnak követni.

A mm respektálja a mk-nak és minden polgári osztálynak azt az erényét, hogy otthona van és az otthonát félti. Bár a mk eddig nem törődött nagyon azzal, hogy az otthon javaiban a mm is részesüljön, mindamelllett nem kell attól félnie, hogy a mm "részezes kocsis"-okat, "mocskosszájú mosóné"-kat s a mk proletárirítózatának egyéb tárgyait fogja, csak úgy az elégtétel kedvéért, a mk lakásaiba berakni,

a mk azonban alkalmazza magára is az otthon megbecsülésének a követelményét, s különösen a zsidóüldözésekkel kapcsolatban igyekezzék minden otthont a feldúlástól megmenteni és mindent, ami egy otthonhoz tartozik, úgy respektálni, mint a magáét.

A mm nemcsak hogy nem akarja érinteni a személyes magántulajdont, hanem segíteni akar a tulajdonbiztonság helyreállításában, amit magyar földön nem a mm, hanem Endre László és társai szüntettek meg. A mk-nak nem kell a mm-től féltenie sem családi házait, sem családi villáit, sem öröklakásait, sem megtakarított pénzét, és nem kell féltenie azokat a kis birtokokban, gyümölcsösökben, házakban, részvényekben fekvő tőkéjét sem, melyet arra tartott, hogy vele szűk határok közé szorított életét kényelmesebbé és emberségesebbé tegye,

a mk viszont vegye tudomásul egyrészt azt, hogy ilyen javakra a mm-nak is szüksége van, másrészt ne tévessze össze a magántulajdon ügyét a nagybirtok, a nagytőke és a nagybérlőtulajdon ügyével, és azért, mert családi házát félti, ne álljon a grófi hitbizományok és a zsidó és keresztény nagytőke védelmezői közé.

A mm-nak nincs szándékában a Weiszéket, Chorinékat, Kornfeldéket és a magyar nemzeti vagyont a németeknek eladó többi társukat régi vagyoni és hatalmi helyzetükbe visszavezetni,

a mk viszont ne vegye be tovább azt a gyermekes mellébeszélést, mely folyton csak a zsidó tőkéről beszél; a magyar munkásság tapasztalatból tudja, hogy a keresztény kizsákmányolás semmivel sem jobb a zsidó kizsákmányolásnál, s a mk-t mindenféle kizsákmányolás elleni együttes harcra szólítja fel.

*

Ez a magyar munkásság békeajánlata a magyar középosztályhoz. Lehet, hogy a mk nem képes elhinni, hogy ezek valódi szándékaink. Erre csak azt felelhetjük, ha nem ezek volnának az igazi szándékaink, akkor az orosz hadsereg támogatása mellett nem volna érdemes ilyen nyilatkozatokkal és ígéretekkel megkötni magunkat a mk-Iyal szemben. Lehet, hogy a mk minderre azt feleli, hogy bármi legyen is a mm szándéka, nem tudhatja, mi az orosz politika szándéka. Erre pedig azt feleljük, hogy az orosz politikának nincs szándékában Magyarországot megszállni és bekebelezni, de ezt (igenis) abban az esetben mégis meg fogja tenni akkor, ha azt látja, hogy itt semmiféle itteni gyökerű mozgalom nem támad, mely a hitlerista örülettel szemben ellenállásra képes. Ha lát ilyen mozgalmat, boldogan átengedi annak Magyarország kormányzásának gondját. A magyar jövő egyetlen útja tehát a magyar ellenállási mozgalom!

Hogy azonban a magyar ellenállás mozgalmát együtt fel lehessen építeni, annak az a feltétele, hogy a mk megszabadulván ostoba félelmeitől, maga is teljes erővel és teljes elszántsággal szegüljön szembe a német uralomnak, hiúsítsa meg Hitler magyarországi pribékjeinek a garázdálkodását és segítsen megbénítani minden német katonai erőfeszítést, szegüljön szembe annak, hogy a magyar fiatalságot hiányos felszereléssel német érdekekért ágyútölteléként egy vesztes öngyilkos csatába vigyék, s akadályozza meg, hogy németek éhínséget és szegénységet zúdítsanak országunkra azzal, hogy utolsó percben rettenetes bukásuk és összeomlásuk előtt még megeszik a magyar kenyeret és kihordanak az országból mindent, ami a magyar nemzeti vagyontól mozdítható.

Eddig a Békeajánlat szövege; s mielőtt hozzáfűzném a naivitással és az aktualitással kapcsolatos gondolataimat, érdemes idézni róla Bibó István későbbi véleményeit. A Békeajánlat kéziratának első oldalán tintával írt megjegyzése valószínűleg a 70-es évek elejéről származik, amikor régi kéziratait átnézte és egy részüket az Akadémiai Könyvtár kéziratárában elhelyezte: *1944 nyarán egy, a magyar értelmiséghez és középosztályhoz intézendő "munkás-békeajánlat" és együttműködési javaslat fogalmazványa. Nem tudtam, hol található olyan felelős kommunistát vagy munkásmozgalmi vezetőt, akinek ezt szuggerálni lehetett volna. Én és a feleségem hetekig hiába hordtuk magunknál.*¹⁴ Ugyanerről a vele készült interjúban 1976-ban ezt mondta: *„Én 1943 végén s még inkább a német megszálláskor elkezdtem magamban fogalmazni egy nagy békeajánlatot, amit a magyar munkásság szájába adva kellett volna intézni a magyar értelmiségi középosztályhoz, amit én nagyon jól ismertem. Célja lett volna ennek mindazoknak a rémületeknek a feloldása, amelyeket ez a középosztály munkásokkal, kommunistákkal, forradalommal szemben kialakított magának, és erre egy nagyon emberséges, humánus, megnyugtató, de azért határozott választ akart volna ez a békeajánlat adni. Ezt eléggé meg is fogalmaztam, és szegény feleségem hetekig fogvacogva hordozgatta a táskájában ezt a fogalmazványt. Mikor Erdei Ferencsel beszéltem róla, ő nagyon jónak találta a gondolatot, de a világon semmi ötletet nem tudott mondani arról, hogy kinek kellene ezt odaadni, hogy ebből röplap legyen... Én magam sem tudtam. Nem is lett belőle semmi, mert közben akkor elkezdődött az Igazságügyi Minisztériumban a mentesítő bizonyítványok gyártása, amire rákapcsoltam, mint közvetlen aktivitási lehetőségre; aztán jött a Szálasi-kormány, az én*

¹⁴ MTA Könyvtárának kéziratára, Ms 5109/225-226.

becsukattatásom és Erdei Ferenc Alföldre indulása.”¹⁵ – Eddig a Békeajánlat szerzőjének későbbi kommentárja; ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy ez a mondat: „szegény feleségem hetekig fogvacogva hordozgatta a táskájában” Bibó István részéről szemérmes úri tapintat terméke. Felesége ugyanis nem a táskájában, hanem a fehérenműjében hordozta a fogalmazványt, mivel a táskát el is lophatják, ott is lehet felejtetni valahol, légitámadás előtt a legközelebbi óvóhelyre menekülve el is lehet veszteni, s a szöveg így a tulajdonos összes adatával, nevével és lakcímével együtt kerülhetne az akkortájt különösen bőven tenyésző feljelentők valamelyikének kezébe...

Komolyan vehető-e az a tétel, hogy ez naiv szöveg? Az biztos, hogy itt arról is szó van, hogy időben észlelte a veszélyt, jóelőre, amikor még tulajdonképpen messze volt, illetve amikor még sokkal közelebbi veszélyekkel is kellett foglalkozni. Folytak a deportálások a német vereség biztos volt, de erről a magyar társadalom egy részének nem volt világos képe, arról meg pláne nem, hogy mi lesz utána; nem lehetett tudni, hogy sikeres kiugrás lesz-e vagy frontátvonulás és ostrom(ok). Gondolják-e Önök, hogy ha komolyan hitte volna, hogy a Szovjetunió és a kommunista párt **nem akar** proletárdiktatúrát, akkor megírta volna ezt a szöveget, amelyet nemhogy megírni és magukkal hordozni, de még elgondolni is életveszélyes volt¹⁶?, miközben zsidómentő iratokat adott ki, légitámadások és razziák voltak az utcákon, volt egy 2,5 éves gyereke és egy várandós felesége, és egyre valószínűbben ostrom előtt állt a város?

Ha pedig akárhány százalékban is, de valóságos veszélynek látta a proletárdiktatúrát, és elfogadjuk, hogy valóságos veszély esetén nem volt képes arra, hogy semmit se csináljon, célszerű lett volna azt írnia, hogy „ti primitív, hülye, nagypofájú kommunisták nehogy má’ a paranoiás barom Sztalin kedve szerint rendezzék be a német vereség után Magyarországot, mert akkor hosszú távra tönkreteszitek nemcsak a saját vágyálmotokat, a kommunizmust, hanem az enyémet is, a tisztességes szocializmust?” Vagy talán azt kellett volna leírnia, hogy „te szétesett, összezavarodott, leszerepelt, cinkossá vált magyar középosztály, mondjál le, tünj el, mert neked aztán annyi?”

Ő nyilván úgy gondolta, hogy abban a helyzetben nem erre volt szükség. Nem az osztályharc élezésére. (Nem véletlenül használom itt a primitív vulgármarxizmus kategóriáját; mert azóta tudjuk, hogy a marxizmus-leninizmus Sztalin által „továbbfejlesztett” változata számára minden helyzet osztályharc volt, amely a végső győzelemig természete szerint csak élesedni tudott) Az idézett szöveg ezzel éppen ellenkezőleg, az „osztálybéke”, (szakszerűbben az osztálykompromisszum) érdekében világosan két közvetlen célt kívánt szolgálni: egyrészt azt, hogy a magyar középosztály szabaduljon meg attól a teljesen differenciálatlan félelemtől, amelyben a munkásmozgalmat csak zsidó ármánynak, a szocializmust pusztán orosz nagyhatalmi ideológiának látja, és szedje össze nem létező vagy alig létező bátorságát arra, hogy ellenálljon a német nyomásnak. Másrészt az volt a szöveg célja – s ez is nagyon világosan érezhető belőle – hogy figyelmeztesse a kommunistákat: nemcsak a középosztálynak, hanem egész Magyarországnak sőt önmaguknak is azzal tennék a legrosszabbat, ha hatalomhoz jutva (ami egyre biztosabb valószínűségként lebegett a közel jövő kódében), beigazolnák e

¹⁵ Interjú Bibó Istvánnal, in: Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Bp, 1989, 42-43.

¹⁶ Ez nem költői fogás, hogy *elgondolni* is életveszélyes: hogy a fentebb említett példánál maradjak: légitámadáskor ismeretlen óvóhelyen rekedve, egy-két éjszakát ismeretlen emberek között töltve félálmában is kifeccsegheti az ember a gondolatait, pláne ha éppen veszélyes szöveg fogalmazásával (sőt „forgalmazásával”) foglalkozik...; és feljelentők ekkor mindenütt akadtak...

középosztályi félelmeket. Mint azóta tudjuk, mindkét vonatkozásban a legrosszabb forgatókönyv valósult meg: a magyar középosztály képviselői akkor – és gondolkodásmódjának követői a mai napig – képtelenek bizonyultak arra, hogy a munkásmozgalom-szociáldemokrácia-szocializmus-kommunizmus-marxizmus-leninizmus-sztálinizmus-nemzeti szocializmus-fasizmus-hitlerizmus-horthyizmus-rákosizmus-kádárizmus azonosságai és különbözőségei tekintetében világos felismerésekre jussanak és értelmes distinkciókat tegyenek; a Szovjetuniót mintául fogadó magyar kommunisták pedig – akiket Bibó István a Békeajánlatban figyelmeztető előzékenységgel „magyar munkásság”-ként szólított (volna) meg – a 44-es középosztályi félelmek összes rémképét szóról szóra beteljesítették és igazolták. A kétféle korlátoltság és ostobaság „együtműködése” eredményeként jutott azután a magyar társadalom a Rákosi-korszakbeli rettegésen, a kádári idők megalkuvásán és felejtésén, s a 89-ben ölünkbe hullt szabadsággal mit-kezdeni-nem-tudáson keresztül a mai apátia és/vagy gyűlölködés, meg a reménytelennek látszó polarizáltság állapotába. (E sötét rajzú folyamatban csak az 1956-os 12 nap fénylik a maga szinte érthetetlen világosságával).

Nehéz megmondani, mit segített volna, ha Bibó István békeajánlatából terjesztett röpirat vagy röpcédula született volna 44 nyarán. Mai ésszel azt kellene mondanunk, hogy valószínűleg semmit.

Azt azonban biztosan le lehet szögezni, hogy ha politikai reményeiből fakadó (naiv?) előrejelzései nem is mindig váltak be, de ha veszélyekre figyelmeztetett, azok mindig valóságos veszélyek voltak; és ezeket a veszély-előrejelzéseket az idő majdnem minden esetben igazolta. Sajnos, többnyire nem azért, hogy a figyelmeztetés alapján sikerült elkerülni őket, hanem azért – mint a most tárgyalt esetben is – hogy jó mélyen beléjük zuhantunk.

Nincs idő, hogy itt további példákat hozzak arra, hogy veszélyérzete más helyzetekben is pontosan működött¹⁷. De ha ezt elfogadjuk, akkor a Békeajánlat ismeretében nehéz azt mondani, hogy illúziókat táplált a kommunisták szándékai felől. Ha nem tekintette volna valóságos veszedelemnek, hogy a kommunisták „részes mosónékat” és hasonlókat fognak betelepíteni a középosztály lakásaiba, akkor valószínűleg nem írta volna meg (vagy: nem így írta volna meg) 44 nyarán a Békeajánlatot; és felesége nem hordta volna magával 3 hónapos állapotoként a példányokat abban a reményben, hogy váratlan helyzetekben is meg lehet találni azt a felelős kommunistát, akivel ezt továbbíttatni lehetne...

Persze, Bibó István naiv volt, de nem a Szovjet vagy Sztálin kikövetkeztethető szándékait illetően, hanem inkább abban, hogy belátásra lehet bírni őket (a kommunistákat, a középosztályt, az oroszokat, a többi nagyhatalmakat, Sztálint, Rákosit, Nagy Ferencet, Hruscsovot stb, egyáltalán: a mindenkori vitapartner), illetve abban, hogy ha ő valamit világosan és értelmesen leír, akkor az másokat legalábbis elgondolkoztat. Hát ebben tévedett talán a leggyakrabban; de ez befolyásolta legkevésbé – sőt inkább megerősítette – atekintetben, hogy mi a dolga a saját területén.

A Békeajánlat írásakor nyilván tudta – volt saját középosztályi származásához képest elég sok baloldali – sőt kommunista barátja és ismerőse – hogy milyen típusú korlátoltságokra lehet számítani tőlük; és láthatóan ehhez szabta mondanivalójának megfogalmazását is. Ugyanez megállapítható a középosztály felől nézve is: a szöveg ennek a társadalmi rétegnek

¹⁷ Érintek ilyen helyzeteket abban az utószóban, melyet Bibó István 56-os írásainak nemrég megjelent kötetéhez írtam (Bibó István: 1956. Bibó István Munkái, Centenárium Sorozat, 4. kötet, Bp, 2011, 493, 494, 496.)

nagyon mély és nagyon kritikus – de nem fölényesen ítélkező – ismeretéről tanúskodik. Néhány ponton – a megengedhető mértékig – még frazeológiáját is használja.

A szövegben pedig példaként és (naiv) ideálképként előttünk áll az, hogy mit nevezhetünk értelmes politikai párbeszédnek, olyannak, amelynél van remény arra, hogy kijöhetne belőle valami működőképes megoldás. Aki szól, ismerje önmagát (és azokat, akiknek a nevében szól); ismerje a helyzetet és ismerje azt, akit megszólít. Legyen érdekelt a másik fél álláspontjának pontos ismeretében, tudjon az ő fejével is gondolkozni, s egy bizonyos határig használhatja az ő nyelvezetét is. Jó a feleknek tisztában lenniük azzal is, hogy a másik félnek – akármilyen stílusú és mértékű – átejtése hosszú távon sokkal rosszabb „megoldás”, mint az átgondolt és betartott kompromisszum. Aki az erő pozíciójából szólhat, abból ne hiányozzék a nagyvonalúságra való képesség és ne akarja a másik felet agyagba döngölni, illetve ezt a szándékot csak az erőszak megszállottjaival szemben engedje meg magának. És mindkét fél őrizze magában az önkritikára való képességet, mert a valóság érzékelésének és a valósággal való normális viszony karbantartásának az önkritika az egyik – talán a legfontosabb – eszköze.

Ezt próbálta volna szuggerálni Bibó István a kommunistáknak és a magyar középosztálynak 1944-ben, és valószínűleg ezt próbálná szuggerálni ma is minden két táborra oszlott, párbeszédképtelen közösségnek. Ha erre azt mondja valaki, hogy mérhetetlenül naiv volt, annak igaza van. Nekem meg, azt hiszem, abban van igazam a végülis elvetélt Békeajánlat alapján is, hogy a magyarságnak mérhetetlenül jót tett volna, ha alkalma lett volna és képes is lett volna hallgatni a naiv Bibó Istvánra. Ez persze irreális feltételezés, és ha a volna nem volna, akkor nyilván más lenne a volna. Mindezt végiggondolva és magamba nézve a volnáktól függetlenül azt kell mondanom, igazán nem az zavar, ha naivnak mondják; hanem az emberek (a világ, a politikusok, a nagyhatalmak, a kishatalmak, a nagy kormányok, a kis kormányok, a pártok, testületek, intézmények stb. stb.) többségének mérhetetlen butasága zavar, amellyel azt képzelik, hogy ha nem naivak, akkor biztosan közelebb vannak a realitásokhoz és tisztábban látják a valóságot. Nem biztos. Az viszont biztos, hogy Bibó István valóban naiv volt, ma is az lenne, és épp ezért – legalábbis Magyarországon – sajnos, még sokáig aktuális marad.